

Gorinchem Politiedistrictsbureau

Aanvullend Archeologisch onderzoek

drs. R.M. Jayasena

Juli 2003
BAAC rapport 03.037

Bouwhistorie
Archeologie
Architectuurhistorie
Cultuurhistorie

BAAC bv

Gorinchem Politiedistrictsbureau

Aanvullend Archeologisch onderzoek

Drs. R.M. Jayasena

Juli 2003
BAAC rapport 03.037

BAAC bv

Bouwhistorie
Archeologie
Architectuurhistorie
Cultuurhistorie

Colofon

ISBN: 90-5985-021-1

Redactie: drs. R.J.M. van Genabeek
Tekst: drs. R.M. Jayasena
Veldwerk: drs. R.M. Jayasena
drs. J.F. van der Weerden
L.J.H. Dentener

Vondstdeterminatie: drs. R.M. Jayasena
Inhoudelijke controle: drs. P.M. Floore, drs. R.J.M. van Genabeek
Copyright: Heijmans IBC Vastgoedontwikkeling/ BAAC bv, 's-Hertogenbosch

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Heijmans IBC Vastgoedontwikkeling en/of BAAC bv te 's-Hertogenbosch.

BAAC bv
onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie

Graaf van Solmsweg 103
5222 BS 's-Hertogenbosch
Tel.: (073) 61 36 219
Fax: (073) 61 49 877
E-mail: denbosch@baac.nl

Hofstraat 4-6
7411 PD Deventer
Tel.: (0570) 67 00 55
Fax: (0570) 618 430
E-mail: deventer@baac.nl

Inhoud

1 Inleiding	3
2 Ligging en aard van het terrein	4
3 Landschap, historie en archeologie	6
3.1 Geologie	6
3.2 De geschiedenis van Gorinchem	6
3.3 De vestingwerken	6
3.4 Archeologisch onderzoek in Gorinchem	8
4 Vraagstellingen	9
5 Werkwijze	9
6 Resultaten	10
7 Vondsten	12
7.1 Aardewerk	12
7.2 Metaal	12
8 Interpretatie en analyse	13
9 Conclusie en aanbevelingen	13
10 Literatuur	14
Bijlage: verklarende woordenlijst	15

1 Inleiding

In de periode 24 t/m 27 februari 2003 is op de locatie W. de Vries Robbéweg te Gorinchem door het bureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie (BAAC) een archeologisch onderzoek uitgevoerd (afbeelding 1). Dit betrof een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) met als doel de aard en conservering van het bodemarchief vast te stellen. Het opgravingsterrein is gelegen vlak buiten de vestingwerken van Gorinchem.

De aanleiding van het onderzoek was de voorgenomen bouw van het Politiedistrictsbureau op het terrein begrensd door de W. de Vries Robbéweg en de Lingedijk. Dit gebouw zal, voor zover bekend, niet worden onderkelderd, waardoor de bedreiging voor het bodemarchief beperkt blijft (zie palenplan). In 2002 is een Aanvullende Archeologische Inventarisatie uitgevoerd door door Bilan. Het onderzoek is verricht op initiatief en in opdracht van Heijmans IBC Vastgoedontwikkeling.¹ Contactpersonen bij de gemeente waren dhr. Floore en mw. Van Hulst. Als bevoegd gezag gold dhr. Floore als gemeentelijk archeoloog van Gorinchem.

Administratieve gegevens

Gemeente	Gorinchem
Toponiem	W. de Vries Robbéweg (Politiedistrictsbureau Zuid Holland Zuid)
Objectcode	GOPO
BAAC projectnummer	03.037
Centrum coördinaten	126.688 / 428.000
ROB-archisonderzoeksnummer	3883
Opdrachtgever	Heijmans IBC Vastgoedontwikkeling
Bevoegd gezag	Gemeente Gorinchem

¹Opdracht verleend 18 februari 2003

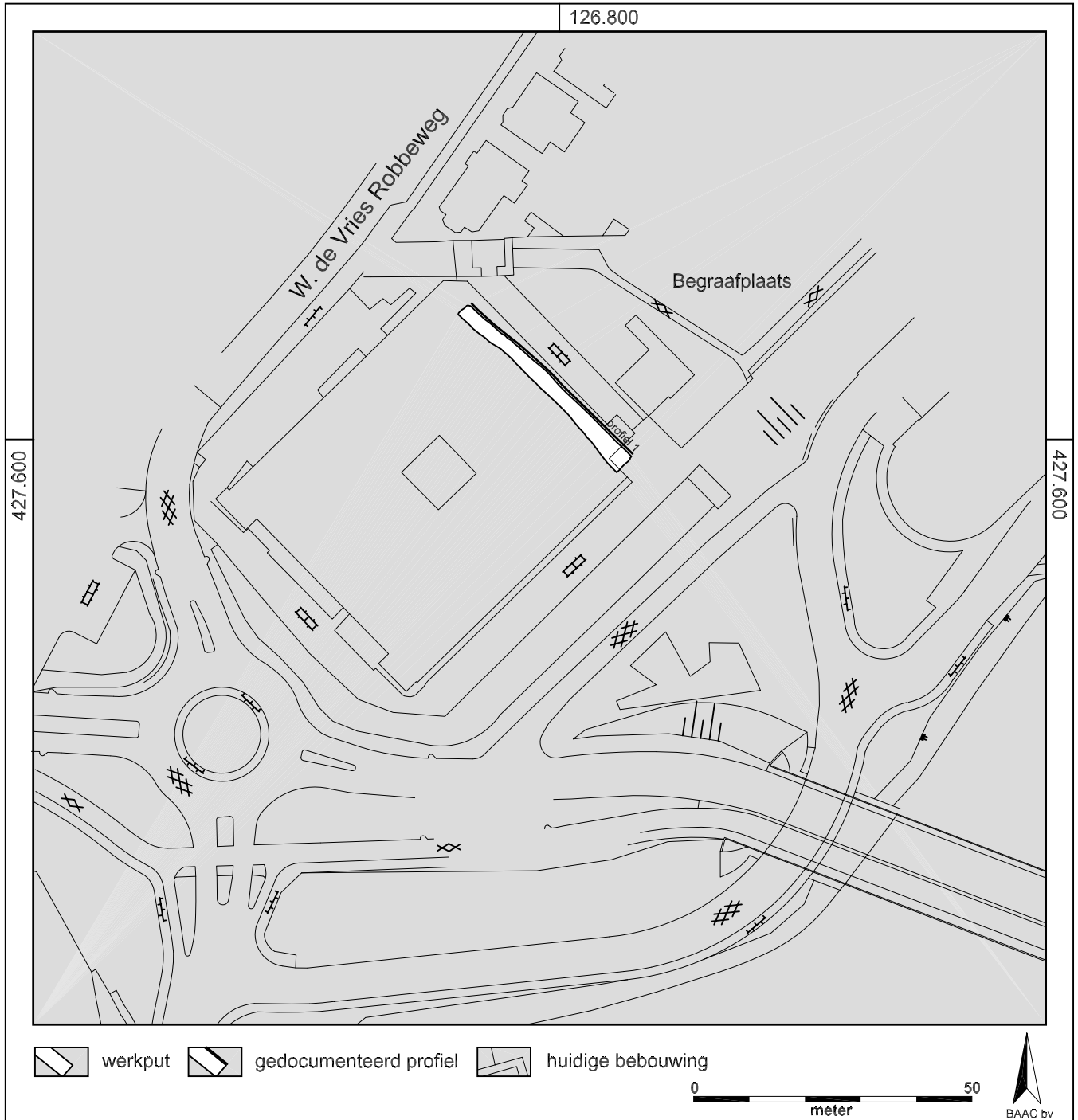

Afb. 1 De ligging van het opgravingsterrein, aangegeven op de topografische kaart uit 1990.

2 Ligging en aard van het terrein

Het onderzoeksterrein is gelegen vlak buiten de vestingwerken van Gorinchem, aan de noordzijde van de stad (afbeelding 2). Het terrein wordt begrensd door de W. de Vries Robbéweg aan de westzijde, de Israëlitische begraafplaats aan de noordzijde, de Lingedijk aan de oostzijde en de rotonde bij het Paardewater aan de zuidzijde. De totale afmetingen bedragen ca. 50 bij 50 meter.

Op het onderzoeksterrein bevond zich tot januari 2003 de bebouwing van RIVAS. De sloop hiervan heeft de bovenste meter van het terrein verstoord. Aan de noordzijde, parallel aan de begraafplaats, bevond zich een strook die voorafgaande aan ongeschonden en derhalve geschikt leek voor het archeologisch onderzoek.

Afb. 2 De locatie van de opgraving net buiten de binnenstad van Gorinchem.

3 Landschap, historie en archeologie

3.1 Geologie

De vorming van het landschap rondom Gorinchem is in grote mate bepaald door afzettingen van de Linge en de Waal (hier Boven-Merwede) die hier samenkomen. De bovenste lagen van de Gorkumse bodem bestaan uit geul- en oeverafzettingen, gelegen op komklei die tezamen tot de formatie van Tiel worden gerekend. Hieronder bevindt zich een veenpakket (Hollandveen), gelegen op komklei van de afzettingen van Gorinchem. Deze komklei ligt op geul- en oeverafzettingen, die eveneens tot de afzettingen van Gorinchem behoren. Oude rivierbeddingen laten zich herkennen door zandige afzettingen.

3.2 De geschiedenis van Gorinchem

Gorinchem is gelegen aan de monding van de Linge in de Merwede. De vroegste geschiedenis van deze plaats is nauw verweven met de 12^e- en 13^e-eeuwse ontginningen in Holland en Utrecht, die op last van respectievelijk de graven en bisschoppen werden uitgevoerd. Gorinchem duikt voor het eerst op in de historische bronnen in het jaar 1224, als onderdeel van de heerlijkheid Wolferen die de graven van Bentheim in leen hadden van de graven van Holland. In 1263 werd in Gorinchem een kerk gewijd en niet lang daarna ging het leen over op de heren van Arkel. Deze lieten in 1267 een burcht verrijzen in het Wijdschild en omwilden tegelijkertijd de nederzetting. In 1382 volgde de stadsrechtverlening door Otto van Arkel. De 14^e eeuw in Gorinchem kenmerkte zich door zowel economische voorspoed als een toenemende concurrentie met het door de graven van Holland bevoorrechte Dordrecht. Door dit laatste werd Gorinchem meegezogen in de Hoekse en Kabeljauwse twisten, waarbij de heren van Arkel aanvankelijk hun macht wisten uit te breiden, maar tenslotte in het eerste kwart van de 15^e eeuw het onderspit moesten delven en de stad definitief moesten overdragen aan de graven van Holland. In de daarop volgende periode groeide Gorinchem gestaag en verbeterde de economische positie ten opzichte van Dordrecht. Vanaf de tweede helft van de 16^e eeuw werd Gorinchem wederom economisch overvleugeld door Dordrecht.

3.3 De vestingwerken

De vestingbouwkundige geschiedenis van Gorinchem begint in de 13^e eeuw met de aanleg van een gracht met aarden wallen, een methode van fortificeren die gedurende enkele eeuwen effectief bleef. Vanaf de 16e eeuw werd het kanon een geducht wapen in de belegeringsoorlog, iets waartegen de oude stadsmuren niet bestand bleken. Mathematisch getrainde militaire ingenieurs introduceerden het gebastioneerde stelsel, dat in Italië was uitgedacht en uitging van de toepassing van rechte wallichamen (courtines) die onderling verbonden waren door vijfhoekige bastions. Dit concept werd door Nederlandse militaire ingenieurs gedurende de Opstand tegen het Spaanse gezag verder verbeterd en vervolgens toegepast op de Nederlandse steden. Gorinchem was in 1572 aan de beurt en omstreeks 1600 telde de stad zeven bastions en vier nieuwe poorten. Aangezien de opgravingslocatie aan de W. de Vries Robbégweg zich vlak ten noorden van de Laag-Arkelpoort bevindt is een nadere beschouwing van de hier

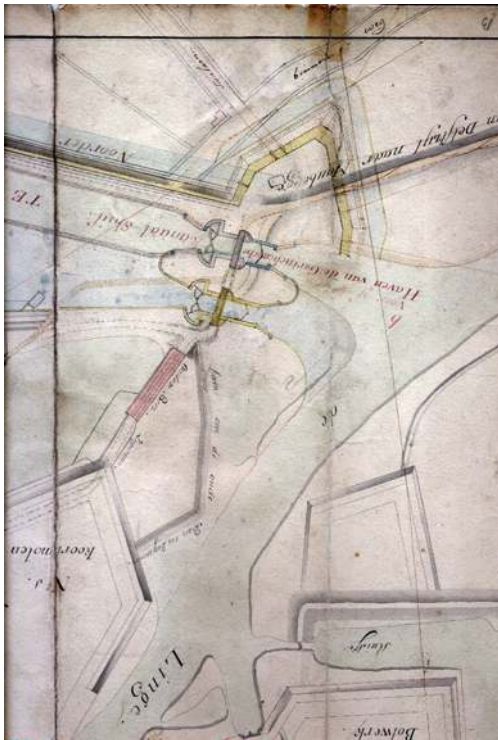
aanwezige vestingwerken van belang. Deze zijn, op de gesloopte poort na, goed geconserveerd. Op de plaats waar de Linge de stad binnenstroomt bevindt zich een bastion van welk de saillant wordt gedekt door een in de hoofdgracht gelegen halve maan. Bastion en halve maan zijn met elkaar verbonden door een beer. De oudste historische kaart van Gorinchem, van de hand van Jacob van Deventer uit ca. 1560, toont op de onderzoekslocatie een ovaal-vormig water, wat kan duiden op een wiel, een dijkdoorbraak uit het verleden (afbeelding 3).

Afb. 3. Detail van de kaart van Jacob van Deventer uit omstreeks 1560, met daarop een ovaal-vormig water aan de noordzijde van de stad.

Verder is een huis en een molen zichtbaar. Het onderzoeksterrein valt buiten de 17^e-eeuwse kaart van Bleau. Een 18^e-eeuwse kaart toont een aantal houtzaagmolens aan de Arkelse dijk. Van direct belang voor het archeologisch onderzoek is een manuscriptkaart uit omstreeks 1816 die onlangs in het stadsarchief Gorinchem is aangetroffen en waarvan het bestaan tot op dat moment niet bekend was (afbeelding 4).² Hierop staat de voornoemde halve maan afgebeeld, alsmede een zich daarbuiten bevindend bastion ter hoogte van de opgravingslocatie. Het archeologisch onderzoek heeft hiervan niets kunnen traceren en het vermoeden bestaat dat het een nooit gerealiseerd ontwerp betreft.

²Met dank aan M. Veen.

Afb. 4. Ontwerp voor de verbetering van de vestingwerken ter hoogte van de onderzoekslocatie, ca. 1816 (stadsarchief Gorinchem)

3.4 Archeologisch onderzoek in Gorinchem

Sinds 1995 heeft Gorinchem een werkgroep archeologie. Deze fungeert als gemeentelijk overlegorgaan met daarin vertegenwoordigers van de afdeling Leken Merwestreek van de AWN, de afdeling Ruimtelijke ontwikkeling van de gemeente Gorinchem, het Gorcums Museum, het stadsarchief Gorinchem en de Stichting Historisch Bodemonderzoek Gorinchem e.o. De gemeente Gorinchem werkt momenteel aan een beleidsnota teneinde een zelfstandige archeologische dienst met een eigen opgravingsbevoegdheid te kunnen realiseren. Sinds 2002 is drs. P. M. Floore werkzaam als gemeentelijk archeoloog voor één dag per week. De afgelopen jaren zijn in de binnenstad diverse projecten uitgevoerd, zoals de opgraving van de 15e-eeuwse bewoning aan de Blijenhoek, het 16e-eeuwse huis Paffenrode aan het Kazerneplein, de burcht van de Heren van Arkel in het Wijdschild en in de zomer van 2002 het 14e-eeuwse hof van de heren van Arkel in de Krijtstraat.

4 Vraagstellingen

Uit de omgeving van Gorinchem is een relatief grote hoeveelheid vondstmeldingen bekend. In 2002 is een Aanvullende Archeologische Inventarisatie uitgevoerd door Bilan. Op grond hiervan is in het Programma van Eisen³ een aantal onderzoeksvragen voor het Aanvullend Archeologisch Onderzoek vastgelegd:

1. Zijn op het terrein (post)midleeeuwse of Romeinse grondsporen of constructies aanwezig, en zo ja, wat is hun aard, omvang, diepte en datering / fasering?
2. Zijn er op het terrein grondsporen aanwezig uit andere periodes, en zo ja, wat is hun aard, omvang en datering/fasering?
3. In hoeveel niveaus zijn grondsporen aanwezig en wat is de verticale spreiding van de bewoningsresten?
4. Wat is de conserveringstoestand en gaafheid van de vindplaats?
5. Wat is de omvang van de vindplaats?
6. Wat is de landschappelijke context van de vindplaats en bestaat er een relatie tussen de vindplaats en haar landschappelijke context?

Aanvullend hierop stond de Linge centraal. Onderzocht diende te worden in hoeverre het functioneren op deze plaats van de loop van de Linge gereconstrueerd kon worden, hoe de ligging ervan in diverse perioden is veranderd en de eventuele hiermee samenhangende bewoningssporen, alsmede de stroomsnelheid en de bevaarbaarheid van de rivier.

5 Werkwijze

Het Aanvullend Archeologisch Onderzoek werd uitgevoerd door het graven en documenteren van één sleuf met een lengte van 40m en een breedte van 3m. De sleuf was zuidwest-noordoost gesitueerd, loodrecht op de Linge en parallel aan de noordgevel van het gesloopte RIVAS gebouw. Deze oriëntatie werd bepaald door een aantal factoren: het aansnijden van eventuele oude lopen van de Linge, de boorresultaten van BILAN en de geringe mate van verstoring aan de noordzijde van het gesloopte Rivas gebouw. In verband met het laatste werd alleen het noordprofiel getekend aangezien de zuidzijde zich precies in de zone van de gesloopte noordgevel van het gebouw bevond. Aanvankelijk was de aanleg van minimaal twee vlakken gepland. Het ontbreken van sporen was aanleiding tot aanpassing van dit plan en is de nadruk van het onderzoek komen te liggen op het profiel. Dit is gefotografeerd op kleurnegatieffilm en getekend op schaal 1:20. De ligging van de werkput is vastgelegd op een overzichtstekening op schaal 1:50. Uit de profiellagen zijn vondsten verzameld. De sleuf is in eerste instantie aangelegd tot op gemiddeld 0,50m - NAP (ruim 2,40m onder het huidige maaiveld), waarna op drie plekken is door verdiept tot 2,00- NAP.

³Programma van Eisen d.d. 10 januari 2003, opgesteld door drs. R.J.M. van Genabeek.

6 Resultaten

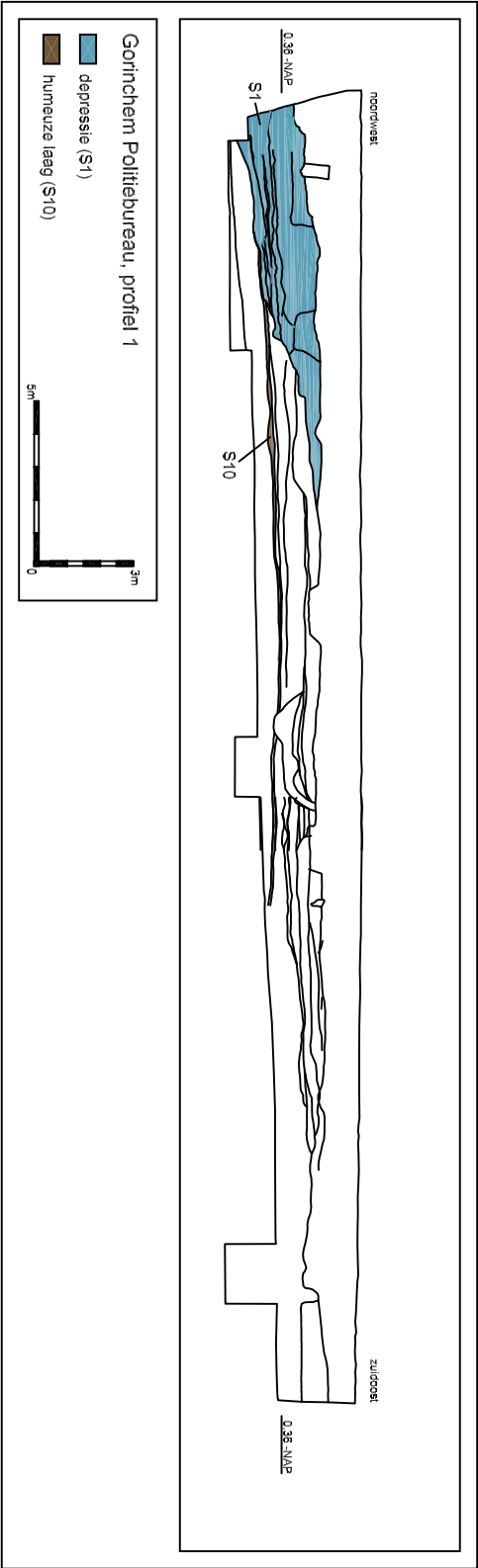
Bij het aanleggen van de sleuf werd al in een vroeg stadium duidelijk dat veel van de waargenomen fenomenen van natuurlijke aard waren. Tevens bleken processen van reductie en oxidatie van de kleipakketten de interpretatie van sporen te bemoeilijken. Desalniettemin is een aantal van onderzoeksvragen door het AAO beantwoord.

Afb. 5 Detail profiel met hierin de opeenvolgende Linge-afzettingen, alsmede een humeuze laag.

Werkput 1 doorsneed de compacte grijze kleilagen van de formatie van Tiel. Aan de westzijde was over een grote lengte een dun veenachtig pakket zichtbaar, wat gelegen was op wederom afzettingen van compacte klei (afbeeldingen 4 en 5). Op een diepte van ca 0,80m - NAP is een overgang waargenomen naar een enigszins zandige klei, wat met grote waarschijnlijkheid beschouwd kan worden als een oude loop van de Linge. De verwachting was dat in de geulafzettingen van de Linge sporen uit de Romeinse tijd te vinden waren. Het archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat hiervan op het onderzochte terrein geen sprake is.

In het midden van de sleuf is een waarschijnlijk laat-middeleeuwse geul aangetroffen die op natuurlijke wijze is opgevuld. Aan de westzijde tekende zich een depressie af (S1). Deze lijkt geen stromend water te hebben vervoerd en is

Afb. 6

met antropogene lagen opgevuld. Waarschijnlijk betreft het de restanten van het op de 16e-eeuwse kaart van Van Deventer getekende wiel dat ongeveer op deze locatie gelegen moet hebben. De opgegraven depressie doorsneed de oudere humeuze, veenachtige laag die in het bovenstaande al ter sprake is geweest. Opvallend was de grote hoeveelheid vondstmateriaal in de onderste lagen van de depressie. Het betrof huishoudelijk afval in de vorm van grijs aardewerk, blank en grijs steengoed, wat in de 14^e eeuw te plaatsen is. De bovenste lagen bevatten een vermengd pakket van zowel 14^e- als 18^e-eeuws materiaal, wat doet vermoeden dat het wiel gedurende enkele eeuwen open gelegen moet hebben en pas in de 18^e eeuw volledig verdwenen is. Gelet op de hoeveelheid en gaafheid van het vondstmateriaal in de onderste lagen mag verondersteld worden dat dit afval betreft van nabij gelegen bebouwing. Hiervan zijn echter geen sporen terug gevonden.

7 Vondsten

7.1 Aardewerk

Het archeologisch onderzoek heeft een beperkte hoeveelheid vondstmateriaal opgeleverd. Hiervan werd het merendeel aangetroffen in de vullingslagen van depressie S1. Alhoewel het aantal een diepgaande analyse niet toelaat, geven de vondsten een goed beeld van de opvullingsfasen van de als wiel geïnterpreteerde depressie.

De door depressie S1 doorsneden veenachtige laag bevatte geen vondstmateriaal. De depressie zelf daarentegen is rijkelijk gevuld, met name de onderste lagen. Het overgrote deel van de ceramische vondsten bestaat uit grijs aardewerk, fragmenten van kannen en voorraadpotten, alle met een bodem met standlobben. Eén waterkan is nagenoeg compleet en dateert uit de 14e eeuw. De hals is gedecoreerd met ingekraste golvende lijnen. Blank steengoed, vervaardigd te Siegburg, is vertegenwoordigd door fragmenten van kannen, al dan niet met een oranje blos welke werd veroorzaakt door toevoeging van zout in de oven tijdens het bakproces. Deze fragmenten zijn in de tweede helft van de 14^e- en de eerste helft van de 15^e eeuw te plaatsen. Grijs steengoed werd voornamelijk geproduceerd te Langerwehe en hiervan werden enkele fragmenten geborgen. Het betrof in tegenstelling tot bij het blank steengoed vooral grote kannen voorzien van een zoutglazuur en ijzerengobe. In Langerwehe werd eveneens witbakkend aardewerk geproduceerd. Een voorbeeld hiervan is een aangetroffen fragment van een zuigflesje, waarvan het tuitje een groen glazuur vertoont. Handgevormd aardewerk is niet aangetroffen. Voorwerpen die in verband gebracht kunnen worden met voedselbereiding zijn roodbakkende grappen en een fragment van een pan. Deze zijn spaarzaam geglazuurd en dateren uit de 14^e eeuw.

7.2 Metaal

Uit de vondstrijke opvullingslagen van S1 werden enige metalen voorwerpen geborgen. Een deel hiervan is teruggevonden met behulp van een metaaldetector op de stort. Van deze vondsten is de associatie met de geul

duidelijk, echter koppeling met de afzonderlijke opvullingslagen is niet mogelijk. Bij de aanleg van de put werden ter hoogte van de geul een lakenlood, 16^e-eeuwse knoop, een drietal gespen, een vingerhoed en een fragment van een tapkraan aangetroffen. Uit de geulvulling werden enkele messen geborgen.

8 Interpretatie en analyse

De opgravingsresultaten hebben een goed beeld gegeven van de landschappelijke context van de vindplaats. Het betreft een dynamisch landschap, waar de Linge doorheen gekronkeld heeft en er sedimenten heeft afgezet. Gebleken is dat op de vindplaats geen grondsporen of constructies uit de Romeinse tijd aanwezig waren en dat de oudste antropogene verschijnselen uit de 14^e eeuw dateerden. Het betreft evenwel geen bouwconstructies, maar afvaldeposities in een als wiel geïnterpreteerde depressie. Bebouwing zal waarschijnlijk ergens in de nabije omgeving gestaan hebben. Historisch kaartmateriaal toont een aantal houtzaagmolens ter hoogte van de onderzoekslocatie. Hiervan zijn geen sporen gevonden en de kans deze bij onderzoek op het omliggende terrein wel te treffen is gering.

9 Conclusie en aanbevelingen

Op de onderzoekslocatie zijn slechts in beperkte mate archeologische waarden aangetroffen. Deze beperkten zich tot één depressie die vanaf de 14e eeuw geleidelijk is dichtgegooid met huishoudelijk afval. Dit doet vermoeden dat in de nabije omgeving bebouwing gestaan moet hebben. De kans om hiervan archeologische resten te vinden op de niet onderzochte delen van het onderzoeksterrein is gering, aangezien het bodemarchief tot op een meter onder het huidige maaiveld verstoord blijkt te zijn. De depressie is hoogstwaarschijnlijk in verband te brengen met een ovaal-vormig water, waarschijnlijk een wiel, dat op de 16^e-eeuwse stadsplattegrond van Jacob van Deventer is afgebeeld. De overige bij het onderzoek aangetroffen verschijnselen zijn van natuurlijke aard, te weten Linge-afzettingen en een vegetatielaag, waar het wiel doorheen snijdt. Romeinse sporen, zoals verwacht op basis van het prospectief onderzoek, zijn niet gevonden.

Het Aanvullend Archeologisch Onderzoek heeft uitgewezen dat de archeologische waarden op de onderzoeklocatie van een beperkte omvang en waarde zijn. Op grond hiervan, en gezien de mate van verstoring van het terrein, kan tot de conclusie gekomen worden dat een vervolgonderzoek, in de vorm van een Definitief Archeologisch Onderzoek (DAO) geen meerwaarde zal opleveren.

10 Literatuur

Kamps, P.J.M., P.C. van Kerkum, J. de Zee. 1999: *Terminologie verdedigingswerken. Inrichting, aanval en verdediging*. Utrecht (Stichting Menno van Coehoorn)

Kluiving, S.J. 2002: *Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) Gorinchem-Politieregokantoor (Gemeente Gorinchem)* Rapportnummer 2002/21. Tilburg

Stamkot, B. 1982: *Geschiedenis van de stad Gorinchem*. Gorinchem

Bijlage: verklarende woordenlijst⁴

Bastion	Vijfhoekige uitbouw van een verdedigingswerk teneinde de aanliggende vestingwallen te kunnen bestrijken.
Beer	Gemetselde dam in de vestinggracht.
Halve maan	Buitenwerk met naar binnen gebogen keel, gelegen in de hoofdgracht, dienende tot dekking van de saillant van een bastion.
Saillant	De uitspringende punt van een bastion.
Vesting	Versterkte stad

⁴Ontleend aan Kamps et al 1999